

Les revistes catalanes de l'exili a Mèxic: agents, procediments i discursos

TERESA FÈRRIZ ROURE

Universitat Oberta de Catalunya

- **Resumen:** Las revistas del exilio catalán en México han sido estudiadas hasta ahora como entidades individuales y siguen sin analizarse las relaciones que se establecían entre ellas (y con las demás publicaciones españolas y mexicanas) como parte de un complejo ecosistema comunicativo. Proponemos un acercamiento global al conjunto de estas publicaciones con el fin de entenderlas como un medio de comunicación con unas características propias vinculadas con los otros productos culturales dentro de un sistema de producción cultural dinámico, con reglas y procedimientos que se aprehenden al estudiar las múltiples conexiones entre agentes y objetos, además de las prácticas de producción y circulación.

Palabras clave: exilio catalán en México, revistas culturales y literarias, escritores catalanes en México.

- **Abstract:** Catalan exile journals in Mexico have been studied so far as individual items and they were not analyzed the relationships established between them (and with other Spanish and Mexican publications) as part of a complex communication ecosystem. We propose a comprehensive approach to all of these publications in order to understand them as a communication media with its own characteristics linked to other cultural products within a dynamic cultural production system, with rules that we are analyzing from the multiple connections between agents and objects, as well as practices of production and circulation.

Keywords: Catalan exile in Mexico, Literary journals, Catalan writers in Mexico.

No hi ha res més vell que una revista vella, deia Beatriz Sarlo en un estudi sobre les publicacions culturals llatinoamericans (Sarlo 1992, 9). I és ben cert: la novetat que traspuen els textos inèdits que més endavant potser es convertiran en llibres, l'actualitat del comentari de l'obra recentment publicada o l'abundància d'assajos sobre les polèmiques del moment que trobem dins de cada publicació periòdica, perden tota la seva força un cop la revista ha passat a les hemeroteques i esdevé un recull d'articles únicament llegits pels historiadors o pels protagonistes que, passats els anys, s'hi retroben amb nostàlgia o incomoditat.

Avui les revistes de l'exili català a Mèxic segueixen tenint, per a molts, aquest caràcter anacrònic, la flaire del paper vell. En aquesta percepció hi han influït segurament els estudis formalistes de les publicacions realitzats fins ara, on es rellegeix cada text com si fos una entitat isolada, o es parla, una i altra vegada, sobre el seu naixement, qui hi col·laborava o què escrivia, de cara sobretot a recollir dades sobre un autor concret. Coneixem què deien els textos programàtics de cada revista i, fins i tot, quins eren els propòsits dels seus impulsors gràcies a la memorialística o els epistolaris¹ (molt allunyats de la producció final), però encara no hem investigat amb garanties els contextos de producció, les ideologies que

¹ Un repàs de la bibliografia crítica publicada fins ara inclou catàlegs com els de Balcells o Surroca, índexs hemerogràfics (Fèrriz 2009)

hi ha darrera dels discursos de cada revista o les formes narratives. Pràcticament tampoc no tenim dades sobre la recepció i els seus contextos de lectura. Si se'm permet el símil, mirant els arbres, ens hem oblidat de veure el bosc i, més encara, totes les geografies d'un ecosistema comunicatiu.

Hem d'establir, doncs, una nova mirada que, recolzant-nos en dades quantitatives i qualitatives, ens permeti relligar tota la recerca documental feta fins ara per tal d'estudiar les revistes d'exili dins un sistema de producció cultural complex i observar les interaccions que defineixen cada publicació tant en funció de les altres com en contra. Cal superar ja les anàlisis d'una revista independent i acostar-nos al conjunt de publicacions per tal d'entendre-les com un mitjà de comunicació amb unes característiques pròpies que, a més, es vinculen amb altres productes dins d'un sistema de producció de cultura d'exili dinàmic, amb unes regles i procediments que venen definides per codis no perceptibles a simple

vista, però que es fan evidents quan s'estudien les múltiples interconnexions dels agents i dels objectes,² a més de les pràctiques de producció i circulació.³ Les revistes no són únicament contenidors dels textos que s'hi publiquen: «...peut désormais être reconnue comme un genre en soi, plutôt que comme simplement le support d'autres genres». (Carter 1987, 63).

Els agents

Qui inicia cada revista? Qui hi escrivia? Quantes vegades hi col·labora? Els autors publicaven en diferents publicacions? Participaven, alhora, en la creació dels altres productes culturals creats per la comunitat catalana d'exili?

Les revistes foren endegades per dos grans categories d'agents: **l'institucional** (que endegà la *Revista dels Catalans d'Amèrica* i els números mexicans de la *Revista de Catalunya*) i **els emprenedors**, promotors individuals o en petits grups, membres d'una elit intel·lectual que, en

i aproximacions a la història de cada revista i als seus articles (Manent 1989). Altres fonts per a l'anàlisi són les citacions i comentaris que es feien unes revistes a les altres, a més de les memòries, autobiografies i epistolars. Aquests textos «del jo» complementen els discursos proposats des de cada publicació (ens ajuden a entendre què volien que fos cada publicació) però, en cap cas, poden substituir les anàlisis quantitatives i qualitatives que ens permeten llegir cada revista no com a contenidor de textos sinó com un *supratext* articulat dins d'un sistema de cultura d'exili.

² Dec aquest apropament al mestratge de Roger Chartier, Pierre Bordieu, Edward Said i la teoria del polisistema de Even-Zohar; tots ells ens proposen conceptes i mètodes d'anàlisi molt útils per bastir un mètode d'aproximació plural que no pretén reflectir/reproduir què deien aquestes revistes sinó reconstruir pràctiques de lectura noves i allunyades dels tòpics a l'ús. Per a un catàleg exhaustiu de totes les revistes i butlletins catalans de Mèxic vegeu Ferriz 2001. Allí faig una primera classificació de 83 publicacions: a) revistes polítiques-associacionistes (60%) i b) culturals (40%). D'aquestes últimes, per al present estudi, he seleccionat aquelles que, per la crítica catalana i per als mateixos testimonis, tenen la major qualitat formal i temàtica, a més d'una representativitat més gran dins el grup exiliat i, en general, dins la cultura catalana contemporània (vegeu l'emblemàtica *Història de la premsa catalana* de Joan Torrent i Rafael Tasis on els seus autors comenten, referint-se a les revistes que aquí incloem: «alguns, de caràcter purament literari i intel·lectual, van tenir una veritable importància i una durada que els dona el dret de posar-se al costat de les millors revistes catalanes, publicades en èpoques normals a Catalunya» (p. 638). Les revistes seleccionades són *Revista dels Catalans d'Amèrica*, *Full Català*, *Quaderns de l'Exili*, *Revista de Catalunya*, *Lletres*, *La Nostra Revista*, *La Nova Revista*, *Fascicles Literaris*, *Pont Blau* i *Xaloc*. Trobareu tots els índexs a Ferriz 2009.

³ A tall d'exemple, quan hi ha una minva del número d'associats a l'Orfeo Català, la revista *Pont Blau* se'n lamenta i comenta que faran tot allò que estigui al seu abast per tal recolzar i reforçar la dinàmica associativa catalana a Mèxic (PB, núm. 17, 88-89).

paraules d'Aymamí, no sumava més d'un centenar de catalans («Presència de Catalunya», *La Nostra Revista*, 6, 15 juny 1946, 227).

Revista de Catalunya i la *Revista dels Catalans d'Amèrica* són, doncs, un producte cultural de la Generalitat a l'exili que les utilitza per reforçar la seva legitimitat seriosament qüestionada un cop perduda la guerra i lluny del país, tot articulant el discurs de la continuïtat política i cultural. La *Revista dels Catalans d'Amèrica* s'inicia a Mèxic com a continuació de la *Revista de Catalunya* barcelonesa, amb l'acord implícit que, de seguida que es pogués, tornaria a França, el país on s'instal·là el govern de la Generalitat a l'exili. Els autors que hi participen són el gruix de la intel·lectualitat catalana activa políticament durant la República i la guerra: al capdavant, Josep Carner, que n'escrivia els editorials; amb ell, una colla de col·laboradors que havien treballat directament per la Generalitat (abans, durant o després de la guerra civil) o es vinculaven als partits polítics i sindicats catalans republicans: Joaquim Xirau, Jaume Pi i Sunyer, Rossend Carrasco Formiguera, Marcel Santaló, Miquel Ferrer, J. M. Miquel i Vergés, Pere Foix, Manuel Valldeperes, Otto Mayer Serra...

A tots els trobem sovint participant en tot tipus d'activitats culturals de caire institucional: homenatges, conferències a l'Orfeó, a les associacions professionals... I no tan sols dins de l'entorn català. El seu lligam amb la cultura republicana espanyola i la seva adscripció professional a centres públics d'alta recerca com El Colegio de México (receptor de l'elit intel·lectual republicana) fan que la revista sigui permeable al contacte amb intel·lectuals espanyols. Això que-

da palès en articles i ressenyes publicats als cinc números de la *Revista dels Catalans d'Amèrica* com el comentari a La velada de Benicarló de Manuel Azaña, signat per Miquel Ferrer (núm. 2, novembre 1939), entre molts d'altres.

D'autors espanyols, però, no n'escriu ni un; tampoc de mexicans, atesa la recent arribada i el encara molt discret coneixement de la cultura del país d'acollida i dels seus protagonistes. Tot i això, la voluntat d'obertura (bandera de la ideologia oficial republicana molt agraiada al general Cárdenas, suport incondicional del govern abans i després de la desfeta) hi és present, però, en col·laboracions com la de Joan Antoni Palerm sobre les llengües indígenes de Mèxic (núm. 1, octubre 1939), ressenyes sobre obres mexicanes o que parlen de Mèxic i, sobretot, en tots els textos editorials de la redacció, on hi deixa la seva empremta Josep Carner: «I salut a aquells que noblement ens han acollit en aquest país de Mèxic, el més lliure del món, i als qual adreçarem, si d'aquesta pàgina no destriessin el sentit, la sentència de Ramon Llull: que si per llenguatge no ens entenguéssim, ens entendrem per amor». (núm. 1, octubre 1939).

La curta durada de la *Revista dels Catalans d'Amèrica* es deu, en bona part, a la creença del govern que l'òrgan cultural de l'exili republicà s'ha d'editar on és la política catalana activa: a França. El fet que el seu darrer número sigui doble i no s'hagi publicat amb la mateixa regularitat que els anteriors fa pensar més en un conflicte d'interessos i dificultat per justificar-ne la sortida a Mèxic que en una manca de material per publicar o entrebancs de caire pràctic de compondre-lo en uns terminis concrets: no és casual que el nú-

mero 4-5, l'últim, porti les dates de gener-febrer de 1940, justament quan la *Revista de Catalunya* es reprèn a París, encara que sigui per pocs mesos (el núm. 99, que anava dedicat a Joan Lluís Vives,⁴ ja no podrà sortir a causa de l'entrada dels alemanys a París i el consegüent desmantellament de la Fundació Ramon Llull, l'òrgan d'assistència als refugiats i ajuda a la cultura.

Aquesta lluita per l'hegemonia cultural sempre latent entre la intel·lectualitat més propeera al poder polític que roman a França, a les portes de Catalunya (amb un estol de prohoms com Carles Riba, Josep Pous i Pagès, Pompeu Fabra, Antoni Rovira i Virgili, Ferran Soldevila...), i l'exiliada a les Amèriques –evident també en les tensions inicials sobre qui gestiona el Patronat dels Jocs Florals de la Llengua Catalana, un dels esdeveniments culturals col·lectius més rellevants a l'exili– feu que la *Revista de Catalunya* es traslladés a Mèxic testimonialment durant els pitjors anys de la Segona Guerra Mundial. Al Distrito Federal es publicà un volum triple durant el primer trimestre de 1943 (corresponent als números 99, 100 i 101) i un altre durant 1967, quan la Generalitat ja s'havia convertit en una representació uninominal en mans de Josep Tarradellas. El número del 1943 aparegué gràcies a Antoni Maria Sbert, conseller de Cultura durant la guerra, responsable econòmic de la secció mexicana de la JARE (Junta de Auxilio a los Republicanos Español-

les) i, l'any 43, delegat a Mèxic de la Fundació Ramon Llull. Tots els seus col·laboradors, molts d'ells ja establerts a Mèxic, mostren una adhesió sense esclatxes a la institució Generalitat i, amb la seva presència i la continuació de les seves aportacions «d'alta cultura», reforcen el discurs de la continuïtat institucional: Riba, Gassol, Soldevila, Bosch-Gimpera, Serra Hunter, Xirau, Sbert, Terrades, Carner... El darrer número de la *Revista de Catalunya* a l'exili –publicat a Mèxic a causa de la impossibilitat de fer-ho a Barcelona per la censura– ja no té pràcticament res a veure amb l'exili: l'edició la dirigien des de Barcelona Albert Manent i Joaquim Molas, i comptaven amb un estol de catalans de l'interior, de primera línia (Fuster, Fontana, Tasis, Ferrater, Vallverdú, Espriu, Serahima, Colomines, el retornat Pere Quart...). De l'exili europeu només hi publicà Carner un significatiu i emblemàtic poema: «Retorn a Catalunya», i de l'americà, Vicenç Riera Llorca, que es començava a acomiadar de Mèxic com en dona testimoni el seu article «El problema de l'exiliat català» (núm. 106, 1967, 71-75).

«Els caràcters sols s'enrobusteixen en la contrarietat» havia afirmat Carles Soldevila a *D'ací d'allà* cap a finals dels vint; i això fou ben bé així a l'exili mexicà: malgrat la precarietat de mitjans i la pràctica inexistència d'un públic lector, van donar-se unes mínimes condicions per a què, de manera individual o en grups molt

⁴ Un dels articles que s'anaven a publicar en aquest número, «La filosofia de Joan Lluís Vives» de Jaume Serra Hunter s'acabà imprimint al número mexicà: «La REVISTA –diu una nota a l'inici de l'article– va deixar de publicar-se a París amb motiu de l'ocupació alemanya. El número corresponent (6 de la IV època, o sigui, 99 de la sèrie) l'havíem dedicat a commemorar el IV Centenari de la mort del nostre Vives (morí el maig del 1540). Aquest article era un dels originals de l'esmentat fascicle». Al mateix número es reproduïen fragments del propi Vives, probablement també del mateix monogràfic no publicat.

reduïts, una colla reduïda d'emprenedors decidiren posar en marxa, malgrat els pocs recursos econòmics, una revista en català a l'exili: Artís Balaguer (*La Nostra Revista*, que actualitza la publicació de Josep Maria Junoy entre el 1927 i 1939), Tísner (*La Nova Revista*, continuació de l'anterior), Bartra (*Lletres*, la més preocupada per la qualitat literària), el grup impulsor de *Full Català* i *Quaderns de l'Exili*,⁵ Calders (al capdavant de la unipersonal *Fascicles Literaris*), Riera Llorca (*Pont Blau*) i Fabregat (*Xaloc*). I això van poder fer-ho perquè vincularen aquestes publicacions amb les altres produccions culturals catalanes endegades per ells, sobretot la infraestructura editorial posada al servei del llibre mexicà, cada dia més sòlida: impremtes, editorials, llibreries, distribuïdores....⁶ Aquest vincle afavorí el naixement de revistes que, ni formalment ni temàticament, no desmereixen les de la Catalunya republicana: compten amb bons professionals del llibre que editen correctament en català en un país on les màquines no estaven preparades i la indústria editorial innovava amb molta dificultat, en part, per l'hegemonia de sindicats oficialistes i la poca formació tècnica; hi col·laboren escriptors de primera línia i lingüistes posats a correctors que s'esforcen per consolidar la tasca de normalització lingüística proposada per Fabra i la Institució d'Estudis Catalans; hi treballen, a més, pintors i il·lustradors que reprenen la seva

tasca al capdavant d'una publicació, etc.

Alguns exemples d'aquesta cohesionada xarxa de vinculacions entre revistes, professionals i empreses del llibre impulsades per catalans a Mèxic: *Full Català* va imprimir-se als tallers d'Avelí Artís Balaguer i Costa-Amic; *Lletres*, dirigida per Agustí Bartra, s'imprimia als tallers de Costa-Amic; *La Nostra Revista*, als tallers que dirigia Artís Balaguer de l'Editorial Minerva, el segell en castellà de Miquel Àngel Marín, Ricard Mestre y Ramon Pla Armengol, la distribuïdora dels quals, Unión Distribuidora de Ediciones, va fer circular la *Revista de Catalunya*, entre d'altres; *La Nova Revista* es produïa als tallers de l'Editorial Fournier dirigida per J.B. Climent –on també s'hi imprimí *Pont Blau*–; *Xaloc* s'imprimia inicialment al taller de Daniel Boldó, el fill de J.B. Climent, també l'impressor de *Pont Blau*, etc. I no tan sols compartien els tallers, sinó també les oficines –com en el cas d'Artís Balaguer o Ramon Fabregat que portava *Xaloc* des del seu despatx de la Difusora del Libro–, i, sobretot, els mateixos professionals: Vicenç Riera Llorca, el director de *Pont Blau*, va fer de corrector a la impremta del vell Artís; Joan Sales, el més rellevant artífex de *Full Català* i *Quaderns de l'Exili*, treballava com a editor i corrector als diversos segells editorials de Costa-Amic i a impremtes mexicanes com la Sícoris, a càrrec de Marià Martínez Cuenca i Salvador Vidal, i un llarg etcètera.

⁵ *Full Català* fou dirigida, en una primera època, per Josep Carner, Pere Matalonga, Lluís Ferran de Pol i Josep Maria Miquel i Vergés; a partir del núm. 10, la direcció passa a mans de Miquel i Vergés i Ferran de Pol i Sales s'encarreguen de la secretaria. *Quaderns de l'Exili*, la seva continuació, la dirigiren els secretaris de redacció del Full: Lluís Ferran de Pol i Joan Sales.

⁶ Vegeu Ferriz 1998.

Els emprenedors solien actuar, o bé pel seu compte, o amb un petit consell de redacció que, gairebé mai, ultrapassava les 4 o 5 persones malgrat, als crèdits, apareguessin extenses llistes de noms amb una funció avaladora del projecte –com a *La Nova Revista*, on el consell redactor o el patrocini explícit dels membres de la Institució de Cultura Catalana, lligada al Consell Nacional Català, són gairebé simbòlics: Pere Bosch-Gimpera, el president, només col·laborà un cop, igual que el vicepresident, Francesc Farreres Duran.

Tota revista necessita per tirar endavant de tot un seguit de col·laboradors estables, i d'altres puntuals. A Mèxic hi van arribar rellevants intel·lectuals i escriptors catalans senyors que immediatament van ser acollits dins l'entorn professional i acadèmic mexicà; en pocs anys, ja estaven liderant tot un seguit de disciplines científiques com la filosofia, l'antropologia, la història, les matemàtiques, la física... Per militància, aquesta generació de noms propis seguien col·laborant en les empreses culturals de l'exili, però cada cop ho feien amb menys regularitat i tampoc no es trobaven dins del grup d'emprenedors que les impulsaven. Foren les generacions més joves, les que començaven a destacar durant els trenta, les que necessitaven uns canals de comunicació el més estables possible, gestionats des de Mèxic i en la pròpia llengua. Per a ells, doncs, la creació d'una revista constituïa una plataforma cultural valuosíssima, i molt necessària.

Una bona part d'aquest grup d'escriptors acollit pel govern de Lázaro Cárdenas l'havíem trobat, durant la guerra, participant molt activament en les institucions republicanes culturals (Conselleria de Cultura, Institució de les Lletres Catalanes), en la

premsa diària i, sobretot, dins de les publicacions culturals com *Mirador*, *Meridià* o *Amic*: Agustí Bartra, Avel·lí Artís-Gener, Pere Calders, Anna Murià, Manuel Valldeperes, Josep Roure-Torent, Vicenç Riera Llorca, Josep Maria Miquel i Vergés, etc. En aplegar-se altre cop a Mèxic i trobar una mínima estabilitat professional i personal, s'afanyen a fer d'emprenedors o, si més no, donen suport als nous consells de redacció que s'arrisquen a endegar noves aventures editorials. Una relació dels col·laboradors amb més de 10 articles al llarg dels anys mostra, a més, que el mateix grup mantingué totes les publicacions al llarg dels anys, sense renovació generacional: els joves dels anys 30 continuen essent els seus col·laboradors principals durant els 40, els 50 i els 60, sense trobar recanvi en la generació dels nascuts als anys trenta, posats en altres projectes editorials espanyols i, sobretot, mexicans. Aquesta és una de les raons de l'anacronia que respiren les revistes conforme van passant els anys: envelleixen al ritme biològic dels seus protagonistes i l'empenta de les èpoques més tardanes va minvant paral·lelament a l'energia dels noms propis que hi ha darrera. Aquest fou, sens dubte, un dels grans fracassos de la cultura d'exili catalana a l'exili: la incapacitat de trametre sava nova als més joves catalans, tan present que fins i tot podem resseguir-la a les mateixes revistes culturals: a *Full Català*, fins i tot, es dedicava als infants una secció pròpia: Perquè els vostres infants llegeixin en català, amb narracions de clàssics catalans i universals: Verdager, Alcover, traduccions de Perrault, Andersen o els germans Grimm signades per Marià Manent i Carles Riba, etc.

Taula 1. Col·laboradors amb més de 10 articles, ordenats pel número de col·laboracions.

Autor	RDCA	FULL	QdE	RC	LI	LNR	LVR	PB	F	X	Total
Rafael Tasis				1	1	31	10	110		18	171
Miquel Ferrer i Sanxís	2		1			23	46	67		65	139
Vicenç Riera Llorca		1	8	1	4	21		54		31	120
Artur Bladé		1		1		6	10	39		59	116
Joan Roure-Parella	1	5			5	55	1	47			114
Tísner	4		5		2	55	27	2		3	98
Joan Fuster				1		8		66		2	97
Pere Mas i Parera						21	3	18		33	75
Abelard Tona Nadalmà		1	8		1	20		21		21	72
Pere Calders	1	9	3		8	2	3	14	22	4	66
Ramon Fabregat	4					3		36		21	64
Josep M. Murià			1		2		5	6		47	61
Víctor Alba					1	21	2	30		3	57
Pere Bosch-Gimpera		2	2	2		11	1	4		27	49
Lluís Ferran de Pol	2	14	27			1					44

Autor	RDCA	FULL	QdE	RC	LI	LNR	LVR	PB	F	X	Total
Josep M. Miquel i Vergés	1	14	7			1	2	18		1	44
Antoni Rovira i Virgili		1	1			30	9	2		1	44
Josep Carner	2	8	1	2	7	8	6	9		4	43
Joan Sales		7	34								41
Agustí Bartra		5			10	4	8	8			35
Odó Hurtado								30		5	35
Domènec Guansé						4	3	20		6	33
Josep Soler	1					7	3	15		6	32
Joan Colomines										31	31
Ramon Nebot								31			31
Enric Fernández-Gual		9	14			2				2	27
Anna Murià		2			6		14	5			27
Manuel Serra Moret						17	7	2		1	27
Enric Soler						1		13		13	27

Autor	RDCA	FULL	QdE	RC	LI	LNR	LVR	PB	F	X	Total
Josep Carner-Ribalta					3	2	2	7		12	26
Albert Manent				1		2		2		21	26
Vicenç Guarner		1	7			13	3				24
Carles Pi-Sunyer			1			6	4	10		3	24
Marian Roca							1	4		19	24
Víctor Castells							3	6		14	23
Alfons Boix	1				1	3		17			22
Ferran Canyameres						17		5			22
Maurici Serrahima				1		1	1	15		4	22
Lluís Aymamí	1					14	6				21
Agustí Cabruja			6			9	5	1			21
Maria-Dolors Cortey										21	21
Antoni Ribera						8		13			21
Raimon Galí		2	18								20
Avel·lí Artís-Balaguer*					2	17	4				19

Autor	RDCA	FULL	QdE	RC	LI	LNR	LVR	PB	F	X	Total
Enric Botey						19					19
Humbert Pardellans								19			19
August Pi-Sunyer	1		2			5	4	7			19
Enric Guiter							3	15			18
Rafael Olivar-Bertrand										18	18
Martí Soler							4	10		4	18
Manuel Alcàntara						3	3	5		6	17
Pere Foix	2	1				6	1	3		4	17
Joan Antoni Palerm	1						6	9			16
Joan Giménez						1		7		7	15
Lluís Nicolau d'Olwer			1			6	2	6			15
Mercè Rodoreda					2	11	1	1			15
Marcel Santaló	1	1			2	8	1			1	14
Rosend Cabrer								1		12	13
Emili Granier-Barrera						3				10	13

Autor	RDCA	FULL	QdE	RC	LI	LNR	LVR	PB	F	X	Total
Joan Triadú					1	4	2	2		4	13
Josep M. Ametlla		2	10								12
Joan Carreres i Palet	1					1	2	6		3	12
Ventura Gassol				1		4	5	2			12
Pere Matalonga		8	1			1	2				12
Josep Pijoan		2	10								12
Josep Cornudella										11	11
Miquel Guinart						11					11
Jaume Miravittles			2			8		1			11
Manuel de Pedrolo								9		2	11
Josep M. Poblet		1				4				6	11
Jaume Serra Húnter		5		2	1	2		1			11
Joan Cid-Mulet			1	1		7		1			10
Vicent Peris								10			10
Antoni Peyrí						2	1	7			10

Autor	RDCA	FULL	QdE	RC	LI	LNR	LVR	PB	F	X	Total
Jaume Roig		5	1	1		2		1			10

* Moltes de les col·laboracions dels directors o membres del consell de redacció d'una o varies revistes anaven sense signatura o amb pseudònim. No els hem inclòs en aquesta nòmina atesa la seva funció eminentment institucional o, en alguns casos, pràctica (com ara emplenar un espai lliure de la publicació).

L'anàlisi dels autors més publicats referma aquesta hipòtesi inicial. El gruix d'aquests col·laboradors pertanyen a la generació dels trenta, aquells que van ser educats en la idea de reconstrucció política i cultural de Catalunya (els *outlers*, en aquest conjunt, són Artís Balaguer, del grup dels més grans, és nascut el 1881; els més joves Ramon Xirau i Manuel Duran són del 1924 i el 1925 respectivament). Gairebé tots arriben a Mèxic amb les primeres expedicions de refugiats, a excepció de Rafael Tasis, exiliat a França i retornat a Barcelona l'any 1948, Víctor Alba i Joan Fuster, que tot just comencen a publicar quan Pagès s'estableix a Mèxic l'any 1947 i Fuster comença una relació personal amb els exiliats. La gran majoria treballen o treballaran en algun moment vinculats al món del llibre o a la docència. Alguns semblen tenir la virtut del consens i participen en tots els projectes, fins i tot quan ja han marxat de Mèxic: Josep Carner –l'únic que publica a totes les publicacions del nostre corpus, a excepció, és clar, de la unipersonal *Fascicles Literaris*–; Pere Calders, constant i fidel col·laborador durant tots els anys l'exili polític, tot i instal·lar-se a Barcelona l'any 1962, i Vicenç Riera Llorca, emprenedor i col·laborador imparable, malgrat que els malentesos amb Artís Balaguer el portaren, primer, a marxar

del consell de redacció de *La Nostra Revista* (des del número 63 el nou secretari serà Joan Rossinyol), negar-se a participar en la seva continuació: *La Nova Revista*, i, finalment, endegar *Pont Blau* com una opció alternativa a aquelles dues. El cas de Tísner mostra una tendència més comuna: si bé podem trobar les seves creacions de ninotaire en diverses revistes, la seva creació intel·lectual i literària apareix sobretot lligada a la publicació del seu pare i a la seva continuació, impulsada pel mateix Artís-Gener.

Una revisió de la proporció de col·laboracions de cada autor respecte a cada revista mostra que la majoria expressaven l'adhesió a un projecte i, fruit gairebé sempre d'una relació personal amb els emprenedors al capdavant de la publicació, establien una col·laboració intensiva i fidelitzada que arribava molts cops a amagar-se darrera d'uns pseudònims i d'unes sigles que, per la seva reiteració, devien ser fàcilment desxifrables pels lectors fidels de cada revista. Es constitueixen, així, xarxes d'interessos dinàmiques, els protagonistes de les quals segueixen junts malgrat les capçaleres vagin canviant. Aquest fet l'observem en un bon grapat de col·laboradors que passen de *Full Català* a *Quaderns de l'Exili*; de *La Nostra Revista* a *La Nova Revista*; a aquesta darrera des

de *Lletres* (el suplement *Gasete de Lletres* de *La Nova Revista* el realitzaven conjuntament Agustí Bartra i Anna Murià); de *Pont Blau* a *Xaloc*. Les dissonàncies prenen també molt significat i posen en evidència la lluita per la centralitat del poder cultural. Agustí Bartra, a tall d'exemple, participà inicialment en el projecte de *Full Català*, però no en la seva continuació, liderada per Sales i Ferran de Pol, els quals no trigarien molt en tornar a Catalunya i trencar els vincles amb els companys d'exili. Quan el mateix Bartra crea la revista *Lletres* i hi lliga una col·lecció editorial homònima, l'any 1944, ho fa amb la seva incondicional parella, Anna Murià, el germà d'aquesta: Josep Maria, Riera Llorca, Roura Parella, Rodoreda, Carner-Ribalta i el vell Artís, però sobretot dona espai a Calders qui es converteix, juntament amb Bartra, en l'autor més publicat de la revista.⁷ Quan Bartra i Murià, convidats per Tísner, editen la *Gasete de Lletres* dins *La Nova Revista*, hi tornem a trobar –tot i la seva vida tan breu de tan sols 6 números– a Pere Calders, Mercè Rodoreda, Josep M. Murià... En el moment que Riera Llorca endega *Pont Blau*, amb el suport econòmic de Ramon Fabregat, busca la complicitat de Calders i la parella Bartra-Murià per tal de lligar-se amb les xarxes de catalans d'interior que anava consolidant la parella, però la col·laboració torna a trencar-se per raons personals (Riera Llorca 1994, 125 i Murià).

Tot i que col·laboradors com el tàndem Bartra i Murià, un cop són a Catalunya, deixen d'editar a les revistes d'exili, no tots els retornats es des-

entenen de la mateixa manera: com ho mostra la llarguísima nòmina de *Xaloc*, una revista que ja no és pròpiament d'exili, sinó a l'exili polític, molts dels antics col·laboradors de *Pont Blau* hi continuen escrivint. Ramon Fabregat segueix fent la funció d'aglutinador dels autors de fora i de dintre: els fixes són, de l'exili, Artur Bladé, Miquel Ferrer, Josep M. Murià, Pere Mas i Parera*, Abelard Tona i Nadalmai i, de Catalunya, Rafael Tasis, Joan Colomines, Albert Mament, Rafael Olivar-Bertand, Marian Roca, Joan Baptista Xuriguera i diversos joves autors que no havien escrit mai en cap revista de l'exili: Màrius Sempere, M. Dolors Cortey, Jordi Cornudella, Antoni Badia i Margarit, Joan Ballester, Josep Faulí, Josep Sans, etc. La presència de tots ells certifica que la cultura pròpiament d'exili s'havia extingit de feia temps.

Hem parlat tota l'estona de col·laboradors, d'homes en definitiva. Perquè una dada que no passa desapercebuda és l'absència gairebé absoluta de dones. Aquestes havien desaparegut pràcticament de l'esfera pública de l'exili i aquestes revistes mostren que ni tan se val se les tenia en compte com a consumidores de productes culturals tot i que, de facto, bona part de les llars catalanes les lideraven dones amb un nivell d'alfabetització més que bo: «es éste – ha afirmat Concepció Ruiz-Funes a propòsit de tot l'exili republicà– un exilio en que la diferenciación de roles femeninos y masculinos está extraordinariamente marcada... Las costumbres las mantienen las mujeres porque permanecen en casa y en los espacios que

⁷ Entre els autors publicats per la col·lecció hi ha el ja citat Riera Llorca, Ramon Vinyes i Manuel Duran, un dels primers intents, no reeixit, d'incorporar al seu grup un autor jove i novíssim. A *Lletres* també hi ha un article de la jove poeta Núria Balcells.

van creando para ellas y para sus hijos».⁸

La noció de camp de Bordieu ens ajuda a entendre com aquest conjunt de pocs centenars d'escriptors i intel·lectuals agents actius de la producció de revistes al llarg de tot l'exili polític, es percep a si mateix dins d'un camp on es lluita per l'hegemonia del poder cultural. En aquest context han de llegir-se les xarxes de relacions exposades, a més dels debats i les discussions proposades des de les pròpies revistes (*Quaderns de l'Exili* és una de les més combativa, en tots els fronts), els que són oberts i aquells altres més subtils que es feien amb el potencial estratègic dels homenatges, de les citacions i dels fragments impresos, o dels monogràfics; el valor tàctic que tenien seccions fixes o les polèmiques dirigides, la selecció d'uns autors i unes obres concretes o la menció (i l'oblit) d'una efemèride històrica. Tot això ens situa ja en un altre àmbit d'anàlisi, el dels «objectes» i la seva estructuració dins de cada revista; és a dir, les temàtiques que ens permeten analitzar la dimensió discursiva de les publicacions (la mediació lingüística i ideològica entre els fets històrics, literaris, fins i tot d'actualitat, i el seu relat) i els procediments i regles internes que les defineixen.

Condicions de producció i procediments d'estructuració

Tot i les dificultats logístiques i econòmiques de tot tipus, les revistes culturals catalanes a Mèxic, en el seu conjunt, es mantenen al llarg de tot l'exili polític (no hi ha any sense cap revista i, en alguns, se'n publiquen dues o més) i mostren una periodicitat força regular, a excepció de les revistes de la institució

Generalitat que, com hem comentat, només es publiquen a Mèxic provisionalment, mentre no poden sortir a França. Deixant de banda, doncs, els pocs números de la *Revista dels Catalans d'Amèrica* i els isolats de la *Revista de Catalunya*, trobem publicacions bimensuals com *La Nova Revista* o *Xaloc*, però la majoria són mensuals. La seva regularitat només veu només alterada en alguns números –pocs, proporcionalment– dobles i triples, o números que es converteixen, de cop i volta, en bimensuals malgrat no ser-ho (això passa a *Quaderns de l'Exili*, per exemple), a causa de les dificultats de caire pràctic per aconseguir finançament, la tirania del temps o la situació personal dels seu impulsor (Artís Balaguer, el creador i tenaç mantenidor de *La Nostra Revista*, s'entestà en publicar el darrer número de *La Nostra Revista*, el 67-72, malgrat els avenços de la greu malaltia que el conduiria a la mort). Les dificultats per mantenir la periodicitat es solen agreujar significativament els darrers mesos de cada publicació i acostumen a anticipar el seu final (el 8-9 de *Full Català*, posem per cas). Una excepció a la norma són les revistes unipersonals que apareixen quan el seu director té prou materials i/o recursos per a la impressió: *Lletres*, creada i dirigida per Agustí Bartra, publica 10 números en dos anys i *Fascicles Literaris*, sis, només amb textos de Calders, entre setembre de 1958 i abril de 1959.

Les revistes no tan sols publiquen textos, sinó que també els titulen, els classifiquen i els disposen a la pàgina i a cada número. Aquesta tasca estructuradora estableix la sintaxi de cada revista amb un propòsit últim: la intervenció en el present per tal de modificar-lo (Sarlo 1992, 10). En les

⁸ «Señas de identidad de las mujeres exiliadas en México», a Aceves, Jorge, ed., *Historia oral*, Mèxic, AESAS, 1996, 185-186.

revistes de l'exili, doncs, no tan sols s'imprimien textos, sinó que es *mostraven* per tal de fer visibles (o invisibilitzar-los) els discursos que volien incorporar a l'esfera pública.

Això ens permet, per exemple, avaluar la fidelitat a un número fix de pàgines i detectar canvis en la missió d'una revista quan hi ha variacions considerables (*Xaloc*, per exemple, comença com un butlletí bibliogràfic de 8 pàgines i augmenta a 24 pàgines per tal d'esdevenir una publicació cultural on es discuteixen una munió de temes d'interès per als catalans de l'exterior), reconèixer, gairebé sempre, una tipografia comuna respectuosa amb la formació catalana dels professionals del llibre, detectar les coincidències publicitàries (sobretot de les empreses culturals vinculades al grup editor) i, també, trobar un discurs artístic paral·lel, que singularitza revistes com *Pont Blau*, on signen col·laboracions un estol important de pintors i il·lustradors (Emili Grau, Carles Fontserè, Antoni Clavés, Martí Bas, Tísner...), gràcies a la implicació d'assessors com Joan Giménez o Joan Giménez-Botey, que, a més de deixar-hi molta obra pròpia, fan una tasca excel·lent editant portades on s'aposta per reproduir obres d'art dels millors artistes contemporanis (Picasso, Miró, Rojo, Gironella, Climent...) al cantó de les més convencionals tradicionals fotografies –gairebé sempre esdeveniments d'actualitat com els Jocs Florals, paisatges o figures.

Formalment, l'equilibri de blancs i negres també aporta significació al reconèixer aquestes publicacions com a part de la millor tradició editorial catalana: en les revistes d'exili dels anys quaranta expres-

sa un voluntari allunyament de la premsa mexicana i, passades dues dècades, alleugereix el text per tal d'adaptar-se a la tendència més visual de les noves tendències editorials. Pel fet de fer explícita visualment la millor tradició formal de publicacions dels trenta (des de *D'ací a allà* a *Meridià*), totes aquestes publicacions pretenen protegir-se de qualsevol intent de qüestionar la seva adscripció a la cultura catalana contemporània (potencialment posada en dubte des de Catalunya però també des d'Europa, on seguien els intel·lectuals més vinculats al govern d'exili) i minimitzar al màxim les dificultats reals que tenien per assolir uns estàndards de qualitat editorial similars als catalans, perceptible fins i tot en la poca qualitat del paper.

Dèiem abans que cadascuna d'aquestes revistes establí una sintaxi pròpia amb un objectiu: influir en el present per tal de modificar-lo (Sarló 1992, 10). «Surgida de la coyuntura, la sintaxis de una revista informa, de un modo en que jamás podrían hacerlo sus textos considerados individualmente, de la problemática que definió aquel presente» (Sarló 1992, 10). El procediment de selecció i ordenació temàtica fou una de les formes bàsiques d'organització sintàctica que tenien totes aquestes revistes. Les dades obtingudes de l'anàlisi del conjunt de textos publicats⁹ ens permet plantejar una sintaxi comuna tant en les formes d'articulació com en els temàtiques que s'incorporaven a l'esfera pública per a la seva discussió.

En línies generals, les revistes tenien entre 30 i 40 pàgines, amb unes mesures que oscil·len

⁹ Els gràfics que tot seguit s'adjunten mostren una organització temàtica a partir de 14 ítems genèrics: A: editorials; B: aniversaris i homenatges; C: pensament, ciència, pedagogia; D: història i política; E: crònica cultural (no inclou literatura); F: crònica literària i informació bibliogràfica; G: estudis lingüístics i/o estètica; H: crítica literària sobre autors i obres; I: ressenyes sobre obres de creació; J: poesia; K: prosa; L: teatre; M: assaig; N: seccions especials i varia.

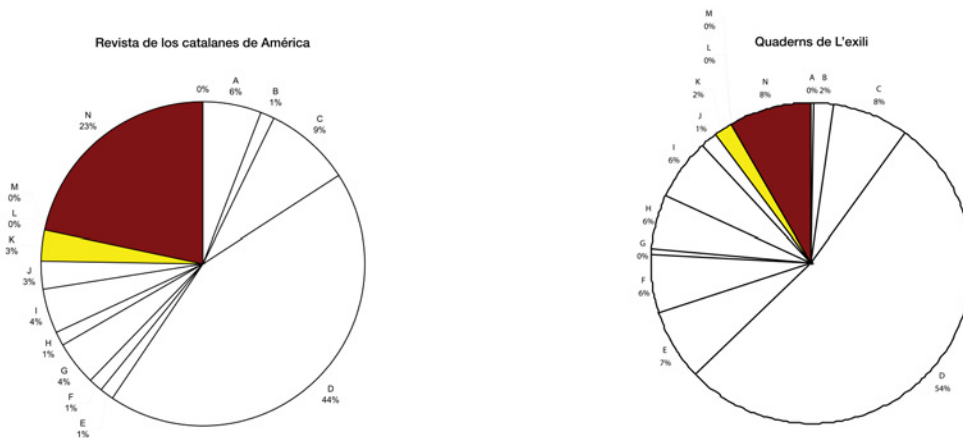
entre els 26,5×18,5 cm de *La Nova Revista* i els 8,5×20 cm de *La Nostra Revista*, anaven encapçalades per un sumari i, en un primer bloc, s'editaven els assaigs de diferents tipus: històrics, de pensament, polítics, juntament amb la creació literària que anava il·lustrada, en revistes com *Pont Blau* o *Xaloc*, amb fotografies i dibuixos molts cops creats *ex professo*. A aquest primer bloc, el seguien un número molt més gran de

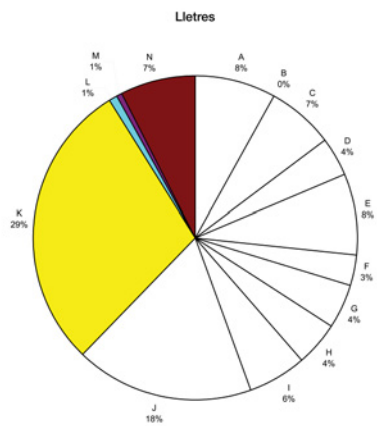
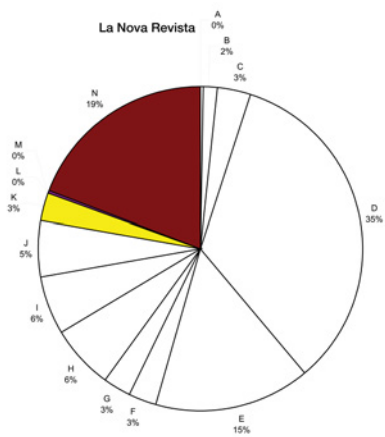
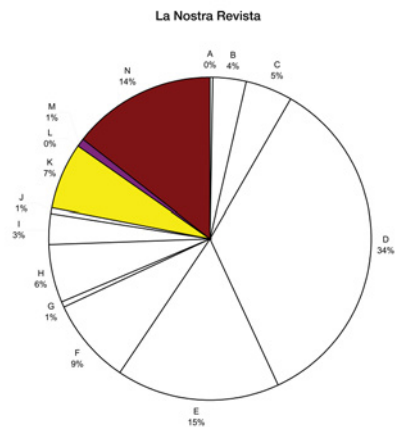
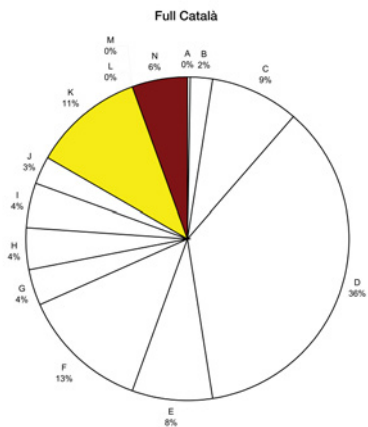
col·laboracions de caire més informatiu: notícies sobre el món cultural, ressenyes de llibres, noticiaris diversos amb anuncis bibliogràfics... En alguns casos –pocs– s'informava dels articles previstos per als números següents; una pràctica aquesta no massa habitual donada la pressió del temps i la «multitasca» dels seus promotors.

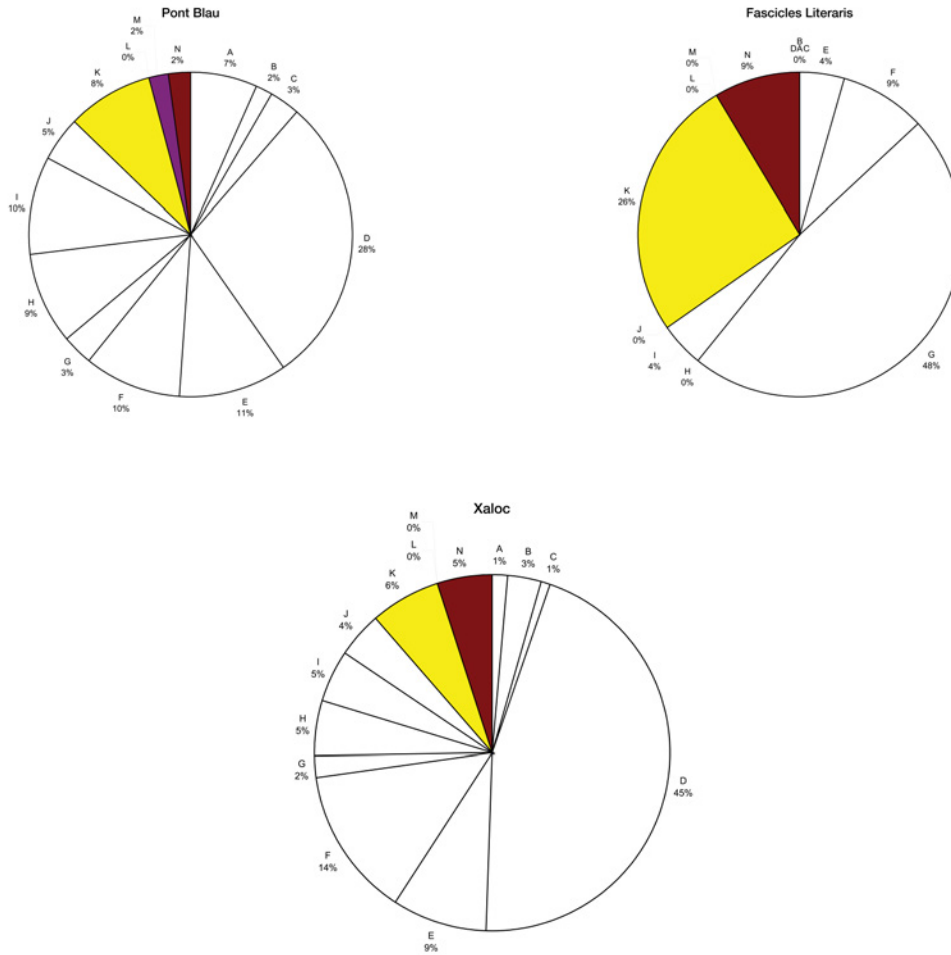
Gràfics 2. Estructuració temàtica.

Cada lletra es correspon a la següent tipologia textual:

A: editorials; B: aniversaris i homenatges; C: pensament, ciència, pedagogia; D: història i política; E: crònica cultural (no inclou literatura); F: crònica literària i informació bibliogràfica; G: estudis lingüístics i/o estètica; H: crítica literària sobre autors i obres; I: ressenyes sobre obres de creació; J: poesia; K: prosa; L: teatre; M: assaig; N: seccions especials i varia.

En les revistes analitzades, la història i la política ocupen entre una tercera part i gairebé la meitat dels textos: 44% a la *Revista dels Catalans d'Amèrica*, 36% a *Full Català*, 45% a *Quaderns de l'Exili*, 34% de *La Nostra Revista*, 28%

de *Pont Blau* i 45% de *Xaloc*. La reflexió sobre els fets i les persones de la Catalunya contemporània són més urgents al principi de l'exili i cap al final, coincidint amb el retorn a Catalunya d'una gran part dels col·laboradors, les referèn-

cies i comentaris a la resistència antifranquista, les acaballes del franquisme i l'arribada de la democràcia ocupen pràcticament una tercera part dels textos dels 116 números i dels disset anys de *Xaloc*. Altrament, la història dels exiliats i les seves activitats per la comunitat i la integració a Mèxic havien esdevingut centrals en els discursos de totes aquestes revistes, des dels seus inicis fins a finals dels cinquanta, sobretot.

La importància dels aniversaris i homenatges és també un element comú lligat a una de les funcions bàsiques de les revistes: la construcció d'un calendari cívic de consens, molt evident en publicacions amb gran càrrega programàtica com la *Revista dels Catalans d'Amèrica* on ocupen un 6% del volum total. A la resta de publicacions, oscil·len entre un 2 i 4%: totes tenen present la necessitat d'establir una història i una cultura comunes en un context tan contrari als acords i als consensos.

En gairebé totes les revistes hi ha textos programàtics, sobretot a l'inici quan volen deixar molt clar el seu marc d'actuació i la seva posició dins del sistema cultural d'exili, però no abunden els editorials. En algunes publicacions com ara *Quaderns de l'Exili* sembla que no siguin necessaris ja que la selecció de col·laboradors i temes era molt coherent amb la línia proposada per la publicació, però en altres (com *La Nostra Revista*), obeeix més aviat a la voluntat d'oferir una polifonia de veus, desdibuixant al màxim els directors i/o consells de redacció. Les excepcions són *Lletres* –molt interessada en esdevenir LA revista literària– i *Pont Blau*, amb un editorial que encapçalava cada número fins sumar un 8% i un 9% del volum total de textos impre-

sos, respectivament. Aquest volum considerable d'editorials posa en evidència un excés de zel per part de Bartra i Riera Llorca, que s'asseguren així de controlar els discursos proposats des de les seves publicacions i exclouen col·laboradors no desitjats. En qualsevol cas, a tall d'hipòtesi, aquests editorials articulen un discurs ideal que, almenys en el cas de *Pont Blau*, no es correspon al corpus publicat. Com afirma Sarlo, «las editoriales son zonas poco confiables si lo que se quiere es reconstruir, en perspectiva histórica, la problemática de una revista. Las editoriales son tan ostensiblemente un discurso programático, que bien se puede prescindir de ellas o, al menos, someterlas al contraste con el discurso que resulta de la disposición de los materiales. Esto es demasiado sabido» (Sarlo 1992, 12).

L'assaig d'especialització professional (filosofia, pedagogia, estètica...), tan habitual en les revistes «d'alta cultura» de la República i la guerra, abunda els primers anys gràcies a la col·laboració dels noms propis de prestigi: Pere Bosch-Gimpera, Joaquim Xirau, Otto Mayer-Serra, Eduard Nicol, els Pi-Sunyer, Marcel Santaló, Jaume Serra-Hunter. Tot i que aquestes col·laboracions van minvant amb els anys per raons professionals: cada cop més, els seus canals habituals de publicació seran les revistes especialitzades mexicanes i internacionals, continuen publicant-se, clarament per militància dels seus autors.

La crònica cultural i literària no destaca significativament ni a *Revista dels Catalans d'Amèrica* (2% del total) ni a *Quaderns de l'Exili* (4%), però sí a *Full Català*, on els reculls d'activitats culturals de la comunitat exiliada i mexicana,

a més de la notícies bibliogràfiques ocupen un 21% dels textos publicats. També és significativa la seva presència a *Pont Blau* (21%), a *Xaloc* (23%) i, sobretot, a *La Nostra Revista* on aquestes col·laboracions sumen prop d'una quarta part del total de la revista. És evident que les publicacions que tenen darrera un ideari i/o un grup o una institució no necessiten justificar-se en la funció informativa (com a butlletí de comunicació de les activitats dels exiliats); la resta, però, sí han de buscar l'interès del col·lectiu a què s'adrecen, els altres exiliats.

El debat estètic i, sobretot, els comentaris sobre la llengua oscil·len entre el 4-5% dels primers anys, en plena implantació de la normalització fabriana (*Revista dels Catalans*, *Full Català*, *Quaderns de l'Exili* o *Lletres* on les preocupacions del seu director hegemonitzen el discurs), i el 2/3% dels darrers anys, quan el debat lingüístic a l'exili ha perdut del tot la seva funció resistent i ni es qüestiona (*Pont Blau*, *Xaloc*). *La Nostra Revista* encara hi presta menys atenció (1%), a l'inrevés que ho fa amb les ressenyes. Aquestes tres revistes proposen una major càrrega informativa i crítica sobre les novetats literàries editades a Mèxic i, sobretot, Barcelona, paral·lelament a l'augment dels contactes amb l'interior. *La Nostra Revista* dedica 66 ressenyes a obres publicades a l'exili, 25 a obres de l'interior i 2 a llibres d'autors llatinoamericans. S'hi nota ja l'interès d'Artís Balaguer per parlar sense recança dels catalans que no s'exiliaren (fet que, a meitats dels quaranta, permet situar *La Nostra Revista* en un discurs perifèric del poder polític i institucional que continuava qüestionant actituds aparentment «col·laboracionistes» o tibieses ide-

ològiques de qui no optà per la fugida a l'exili). A *Pont Blau*, aquestes relacions personals i culturals han augmentat tant que ja es ressenyen 96 llibres editats a Catalunya, front dels 70 sobre l'exili. A *Xaloc*, la proporció és torna equilibrada i expressa l'interès doble de qualsevol emigrat: per la pròpia comunitat de residents com pel país d'origen: 31 llibres editats a l'exili davant de 33 publicats a Catalunya. La crítica literària *stricto sensu* (l'anàlisi sobre la vida i obra dels escriptors clàssics i contemporanis) és major a *Pont Blau* i *Lletres* que a la resta de publicacions (113 articles de *Pont Blau* versus 28 de *Xaloc* i 44 de *La Nostra Revista*). I la proporció de textos de creació es mou entre el 6% de la *Revista dels Catalans d'Amèrica* i de *Quaderns de l'Exili* i el 49% de la publicació més literària de totes: *Lletres*, la qual, juntament amb el suplement dirigit per Agustí Bartra a *La Nova Revista: Gasetta de Lletres*, busca convertir-se en el portaveu de la creació literària de més qualitat i innovadora, que no fa ulls clucs a la literatura internacional i alerta sobre una creació catalana a l'exili pobra, publicada en els canals editorials d'exili per raons extraliteràries. A la *Gasetta de Lletres*, Anna Murià atacava sense compliments la crítica d'aquestes revistes que recolzava obres de poca qualitat només perquè eren escrites en català: «L'actitud crítica de l'exili ha estat, fins ara, amb bona fe, de sistemàtica benevolència cap als llibres que es publiquen en català. De totes maneres no comparteix aquest criteri d'acceptar i perdonar tot el que estigui escrit en llengua catalana, ans al contrari, crec que el fet d'editar en català no exculpa, sinó que fa més greu l'error d'aquells que publiquen i d'aquells que toleren llibres

desmereixedors de les nostres lletres... Aquests fets m'impulsen a proposar-me l'exercici d'una crítica sincera, alliberada de tot mòbil aliè a la seva funció. I com que el predomini d'interessos extraliteraris és així mateix responsable de indiferència amb què són rebuts esdeveniments importants en les nostres lletres, em sento també amb el deure, molt grat, d'elogiar els mèrits de qui els tingui, sigui l'autor amic o adversari, pobre o ric» (*Gasetta de Lletres*, 2, *, 7).

A molta distància –però amb molt d'interès per la creació si ho comparem amb les altres publicacions– es troben *Pont Blau* (15%) i *Full Català* (14%). En aquests casos (i també *Lletres*) s'editen preferentment autors d'exili, i dominen la poesia i sobretot el conte (una tendència comuna a la resta de revistes, a excepció de *Xaloc* on predominen els textos autobiogràfics o memorialístics). Els deu anys que les separen, però, han aproximat els número d'escriptors de dins i fora de Catalunya: a *Pont Blau* es publiquen gairebé dos-cents textos produïts a l'exili; de l'interior se n'editen la meitat; a *Full Català*, de 1942, només una sisena part les envien autors de la Península. Amb excepcions com Agustí Bartra o Josep Carner, els col·laboradors que s'interessen per la crítica sobre autors estrangers (mexicans inclosos) o traduccions és mínima, en proporció: a *Pont Blau*, per exemple, no arriben a la desena; a *Full Català*, n'hem comptabilitzat només 6. Als *Quaderns* i a la *Revista dels Catalans d'Amèrica*, ni una.

Quantitativament i qualitativa, la presència de l'exili republicà i, sobretot, del món mexicà en aquestes ressenyes i comentaris és molt poc rellevant. *Revista dels Catalans d'Amèrica* i *Re-*

vista de Catalunya –ja ho apuntàvem– són les publicacions de caire oficial que més militància fan donada la seva proximitat política al govern republicà a l'exili i, sobretot, l'agraïment al país d'acollida que, per exemple, expressa molt bé Josep Carner a la seva ressenya de *Última Tule* d'Alfonso Reyes, vinculant-la amb una vocació d'universalitat que interpreta en clau de supervivència nacional:

[...] tenim la sort de ser un poble massa petit per poder subsistir sense esperit d'universalitat i exigència de perfecció. I la nostra esperança ha de ser solidària de la d'aquests pobles americans; i han estat afortunats els fills de Catalunya que hagin après a estimar-los en l'honor de servir-los, en un contacte més íntims del que consenteixen els febles intents espanyols de recalentament d'un imperialisme o les atencions somrients i un poc sorpreses dels compatriotes de París. (*Revista de Catalunya* núms. 99-100-101, gener-març 1943, 187).

Però això no és l'habitual. Tot i la paradoxa que les revistes culturals catalanes depenien, per a la seva supervivència, de l'èxit i la continuïtat d'aquelles feines o negocis que havien emprès els seus impulsors *pro pane lucrando*, la majoria vinculades a la producció i venda del llibre republicà i sobretot mexicà. A diferència dels consells de redacció de les publicacions institucionals, disciplinats en la seva consigna d'obertura com agraïment a Mèxic, els directors/emprenedors van esforçar-se per mantenir dos móns separats que rarament coincidien: entre els milers d'articles publicats a *Full Català*, *Quaderns de l'Exili*, *La Nostra Revista*, *La Nova Revista*, *Pont Blau*

o *Xaloc*, ben pocs proporcionalment es refereixen a les novetats literàries de l'exili republicà espanyol o tracten els escriptors o intel·lectuals mexicans. I això no era massa ben vist ni per uns ni per altres: «Aspiro a que ciertas reflexiones, dirigidas a los escritores catalanes –los reparos que formulo de soledad un tanto enfermiza, de postizos afrancesados, de indiferencia por las demás manifestaciones ibéricas, de desvinculación de la actual raíz popular...» comentava Manuel Andújar, defensor de la Espanya federal, en una conferència sobre la literatura catalana que va ser impresa, com a fulletó, per Costa-Amic l'any 1949.

Els discursos

Quan ens apropem, posem per cas, a un text programàtic produït per un consell de redacció o al conjunt dels articles que tracten sobre algun aspecte de la història de Catalunya contemporània (sobretot de la República o la guerra civil), reconeixem relats que, a més d'expressar l'opinió de qui el redacta, es publicaven per provocar uns efectes determinats en els lectors i, de retruc, una reacció (un debat real) en tot el sistema cultural d'exili. Les revistes ajudaven a la «reconstrucció» de la comunitat tot establint unes bases per a què els seus agents de producció i d'ús (lectors: una bona part d'ells, impulsors d'altres revistes) poguessin redefinir el seu espai personal, col·lectiu i professional; refessin la seva identitat en qüestió i es reinserissin en el nou context amb garanties. Calia reduir al màxim la incertesa per tal de no haver de reinventar la realitat cada dia. Calia establir un espai de consens on expressar les certeses, un tronc comú de valors que me-

reixien ésser debatuts i que foren efectivament constitutius del sistema discursiu de les produccions culturals d'exili. Les revistes culturals catalanes, doncs, conjuntament amb els butlletins o revistes de caire associacionista o polític, les col·laboracions en castellà dels catalans a la premsa cultural republicana i espanyola, les activitats de centres com l'Orféo i, fins i tot, els debats generats en contextos més informals com els cafès («escriptures en l'aire» que deia Cornejo Polar) ens permeten estudiar quins eren els conflictes ideològics i estètics de la comunitat intel·lectual exiliada, com van ser llegides les temàtiques proposades i els autors, què van fer explícit i què era invisible, quins són els límits més enllà dels quals no es podia intervenir i, sobretot, com es llegia el seu present i com es proposava el futur des de la polifonia de veus diverses i dels ecos difosos de la reiteració dels discursos emesos a les pròpies revistes. Tot això posant en valor un conjunt de discursos que interactuen i es retroalimenten: el de la literatura amb la política, la crítica literària front les ideologies.

Habitualment es considera que aquest tronc comú de valors articulador d'un llenguatge reconeixible per tota la comunitat d'exili anà canviant per tal d'adaptar-se als nous contextos històrics i socials. Creiem, però, que els objectes d'interès no varien substancialment, encara que sí que ho fa la seva centralitat: no canvien els valors, sinó que es resituen paral·lelament als canvis polítics i personals dels exiliats que les impulsen. Molts discursos centrals passen amb el temps a esdevenir perifèrics, i a l'inrevés: relats que s'apuntaven tímidament al principi, acaben esdevenint generals, com ara la necessitat de

retornar a Catalunya. Les pràctiques de lectura d'aquests discursos són reconeixibles, com a mínim, en dues geografies: l'espai real on van circular –integrat per un grup de lectors que no devia superar un miler de refugiats, a tot estirar,¹⁰ amb greus enfrontaments personals i col·lectius i una quotidianitat molt allunyada de la Catalunya reflectida en aquestes revistes, a més d'alguns centenars d'antics residents vinculats a ells mitjançant l'Orfeó i poc més de dues dotzenes de subscriptors reals¹¹– i l'imaginari, on s'ubiquen idealment com a «salvaguarda» de la cultura catalana, primer, i com a «delegació», lliure i independent, després, de la cultura catalana que es feia a la Península durant els anys cinquanta, seixanta i setanta (*Pont Blau* i *Xaloc* són un bon exemple d'aquesta posició: ja no volen fer una revista *d'exili*, sinó una revista catalana a l'exterior, amb el propòsit d'influir en el dia a dia de la cultura catalana. La seva petjada real a Catalunya, però, era insignificant i, *malgré tout*, els seus lectors reals continuaven essent gairebé tots exiliats, amb la mateixa necessitat de refermar el tronc de valors comú que les dècades anteriors).

Per tot això, de riscos, pocs i controlats; els discursos no podien posar mai en entredit la comunitat simbòlica i, quan s'atreveixen a dir allò que tothom sabia, ja érem als seixanta: «Malauradament –no em va costar gens d'adonar-me'n– de tots els esforços que es feien a l'exili per contribuir a aquest combat cultural, eren ben pocs

els qui, a Catalunya, se n'adonaven. I això que, en aquells anys, funcionaven editorials, es publicaven moltes revistes i els Jocs Florals de la Llengua Catalana, any darrera anys, augmentaven llur importància i expandien arreu del món el prestigi de la nostra literatura. Però, a Catalunya, qui ho sabia?» (Rafael Tasis, «Visitants i retorns (Consideracions sobre l'exili en 1962)», *Pont Blau*, núm. 118, novembre 1962, 335-341).

Un d'aquests valors més presents els primers anys el trobem, repetit una i altra vegada des dels consells de redacció amb tipus de recursos discursius (editorials, textos programàtics, ressenyes i comentaris sense signatura, selecció de cites i fragments d'autors referents que, en alguns números de *La Nostra Revista*, *La Nova Revista*, *Pont Blau* o *Xaloc*, expressen que la pressió del temps per tancar un número, o acabar de «farcir» algunes pàgines, era més intensa ja que ocupen força pàgines): la vocació de crear un espai de trobada que afavorís la unitat dels exiliats. Totes les revistes proposen les seves pàgines com aquest lloc comú per a tothom, afirmen que no volen polemitzar amb les altres publicacions, amaguen les discussions entre grups i volen fer veure que no qüestionen cap discurs de les altres: «*Pont Blau* no vol fer la competència a cap altra publicació; si algunes revistes de propòsits similars als seus, que avui duen una vida precària, aconsegueixen sobreviure a pesar de tots els obstacles, els editors de *Pont Blau* en tindran

¹⁰ Hem apuntat una hipòtesi al nostre article «La conformació...» (Fèrrez 2002).

¹¹ «...no hauríem pogut donar ni dues passes sense la confiança il·limitada que han demostrat subscriptors, anunciants i el petit grup d'abnegats –no passen de les dues dotzenes– que han volgut demostrar el seu afecte o, si més no, la necessitat d'ajudar amb una petita quota mensual voluntària perquè no es malbaratés una publicació literària que mes darrera altre és una afirmació de supervivència» (V. Riera Llorca), [Editorial], *Pont Blau*, núm. 51, gener 1957, p. 1).

una autèntica alegria», comenta Riera Llorca en iniciar *Pont Blau*, referint-se naturalment a *La Nova Revista* amb qui coincidia en el temps. El to aparentment neutral i col·laborador d'aquests textos, molts d'ells programàtics, contrasta amb l'adhesió, incondicional i molts cops excloent, a un emprenedor o a un grup molt concret, fos aquest oficial (discurs legitimador del poder polític Generalitat) o resistent (pluralitat de discursos, alguns veritablement enfrontats al govern republicà com el de *Quaderns de l'Exili*).

Encara que compartit per la resta de revistes, el discurs legitimador (l'oficial), precisament perquè era molt qüestionat¹² i cada cop mostrava una major inoperància, repeteix més que cap altre aquesta necessitat d'unió. Sbert resum ben bé els seus arguments en encetar l'aventura mexicana de la *Revista de Catalunya* (1943): «la *Revista de Catalunya*, les vicisituds [sic] de la qual són les de la Catalunya mateixa en el darrer quart de segle, reapareix ara a Mèxic. El seu esperit i la seva missió són les que eren: la seva obra serà de la de tots els catalans i amics de Catalunya, que tinguin la generosa voluntat de contribuir-hi, segons la seva capacitat i els seus mitjans. Per a tots els que vulguin i sàpiguen conuiu en ella, hi ha a la Fundació Ramon Llull un lloc adequat» (*Revista de Catalunya*, núm. 99-100-101, 6). Aquesta declaració d'intencions, de tan generosa decididament ambigua, evita presentar el discurs d'aquestes revistes com a oficials: «La *Revista*

de Catalunya no és una revista política. Aspira a continuar una cultura interrompuda transitòriament i a recollir en les seves pàgines l'esforç dels catalans disseminats avui pel món en tots els ordres del coneixement. Allà on el pensament català s'expressa amb verb propi, Catalunya està present en la seva substància eterna» ([Editorial], *Revista de Catalunya*, 94, París, desembre 1939, 5). Els mateixos atributs de la visió oficial de l'exili s'havien articulats anys abans a la *Revista dels Catalans d'Amèrica*, que s'expressava així en el seu text inaugural: «Veus-aquí una Revista Catalana, això és, un sistema de missatges recíprocs per als Catalans de les Amèriques. Per als de Mèxic i els de les Antilles, per als de la gran República de Washington i Lincoln, per als de les Repúbliques del Plata, i els de les ciutats acimades en els Andes, i els de les abocades a l'un i l'altre oceà, en aquest gran escampall continental de les nissagues ibèriques. Molts som fora del nostre estatge i ens el cal refer... Catalunya pot ésser esquarterada, els santuaris de la cultura profanats pel cavall morenc, els destins malmesos. I el cos de Catalunya, que som els catalans, dispers. «Mas l'esperit –diu el Bernat Metge– no mor e de consegüent no li és impossible parlar» (Editorial, núm. 1, redactat per Josep Carner).

Paradoxalment, i malgrat aquest llenguatge essencialista que, en la seva indeterminació, defuig conscientment la divisió real entre faccions i grups de tot tipus, la voluntat d'unir els catalans

¹² «Qui, per molt legalista que sigui i per molts càrrecs que hagi exercit pot dir honestament que té suficient autoritat per parlar en nom de determinats sectors de l'opinió catalana quan, en realitat, està desconectat d'ella des de fa més de tres anys?», deien els redactors de *El Poble Català*, núm. 6, 1943, p. 3. I els periodistes de *Crònica*, al 1948, reblaven: «per la llunyania de Catalunya en ens trobem, no podem esperar cap tasca útil de tipus polític ni de lluita, ... [només] una possibilitat: la d'informar als que romanen a Catalunya. A ells, principalment, dediquem *Cròniques*» (*Cròniques*, núm. 1, 1948, p. 1).

sota una capçalera es convertí ella mateixa en un intent d'assolir l'hegemonia política o cultural. Que desenes de capçaleres expressessin la mateixa voluntat no deixa de ser una de les moltes paradoxes de la cultura d'exili, sobretot perquè aquella fou la causa més habitual de fracàs. Rafael Tasis, anys després, no s'amagava sobre quines havien estat les causes del final de la *Revista de Catalunya* a l'exili: greus enfrontaments polítics, la proliferació i simultaneïtat de diaris i revistes de tendències ideològiques molt diferents i les dificultats financeres lligades als conflictes interns de la Generalitat a l'exili («Història de la 'Revista de Catalunya' (1924-1956)», *Revista de Catalunya*, 106, Mèxic, setembre 1967, pp. 28-29).

Un segon tema de debat tan tractat com l'anterior fou la inevitable separació dels catalans de fora i els que romanien a Catalunya. Malgrat que els redactors de la *Revista dels Catalans d'Amèrica* no podien eludir la separació física que qüestionava la mateixa existència d'unes institucions polítiques i culturals fora de Catalunya, encunyaven un discurs basat en el diàleg i subratllaven, perquè convenia, que tots eren un, i que el públic del sistema cultural d'exili era, també, el de l'interior: «Salut germans, salut a tots vosaltres, i salut als germans que encara són sota l'esclavatge dels armats per tot dia, tan famosos per llur patriotisme irracional, venal i exterminador» es deia a l'editorial del primer número (1939) i, entre les seccions, s'hi incloïa un Noticiari sobre Catalunya amb les poques informacions que es tenien a mà conjuntament amb un noticiari sobre les activitats dels catalans exiliats arreu del món.

Ben aviat, però, el qüestionament sobre aques-

ta unió il·lusòria s'endegà en revistes com *Full Català* i *Quaderns de l'Exili*. De lluny, deia el nucli dur del grup impulsor, no hi ha cap possibilitat d'influir en la situació política del país perquè aquesta separació entre catalans de fora i de dins només pot trencar-se amb la tornada física. Un cop acceptada la inoperància política, tot just entrada la dècada dels quaranta, la proposta d'unitat esdevé cultural. Avel·lí Artís –l'emprenedor que despertà major consens en la cultura d'exili mexicana, tot i la fama d'home del morro fort que ell mateix s'encarregava d'alimentar, amb sornegueria– buscà la pluralitat de veus a *La Nostra Revista* i obrí una tribuna d'expressió a tothom que s'hi avingués, tant de dins com de fora de Catalunya. *La Nova Revista*, dirigida per Tísner, continua aquesta visió d'obertura que s'intensifica en els discursos dialògics proposats per una pluralitat de col·laboradors de distinta procedència que trobaven el seu altaveu mitjançant cartes, enquestes, declaracions... inclosos en seccions fixes com «Quan ells ho diuen... Ho diuen ells», «Carnet de malcontent», «Cara o creu». Quan arriba *Pont Blau*, l'enllaç cultural simbòlic ja s'havia assolit i la cultura d'exili era ja un miratge –«Enllaç», recordem-ho era el nom que es volia donar inicialment a la nova publicació, abans d'acceptar el nom definitiu que proposà Pere Calders (Riera Llorca, 120).

Si plantegem com a hipòtesi que en els centenars de textos literaris no hi pot haver tampoc unitat de sentit estètic, sinó que aquests reflecteixen únicament trajectòries personals on costa de veure-hi camins innovadors paral·lels a la formació d'autors cabdals del segle xx com Calders o Rodoreda, és la crítica literària la que millor

ajuda a reconstruir el fil de la continuïtat cultural catalana tan ferventment proposada des de les revistes. Mitjançant articles de i sobre autors clàssics i contemporanis s'endeguen processos d'articulació d'una tradició cultural consensuada, paral·lels als endegats en els altres productes culturals d'exili. «La geografia de una revista es, como el deseo del viaje, una vía regia hacia su imaginario cultural», deia Sarlo (1992, 12). Res millor, per entendre aquest viatge al passat com

a proposta de futur que les pràctiques de lectura dels crítics que seleccionen uns determinats clàssics o en deixen fora uns altres, i dels consells de redacció que, amb la seva invitació a publicar uns poetes o narradors concrets, proposen un nou cànon d'autors contemporanis catalans, des de la perifèria i, «amb esperança però sense convenciment», d'obtenir ressò més enllà del propi sistema cultural d'exili.

Taula 3. Escriptors més ressenyats i comentats.

Escriptor comentat	Comentaris	Revistes on es publiquen
Carner, Josep	54	Totes
Artís-Balaguer, Avel·lí	47	Quaderns de l'Exili, La Nostra Revista, La Nova Revista*, Xaloc* i Pont Blau
Tasis, Rafael	47	Quaderns de l'Exili, La Nostra Revista*, La Nova Revista, Pont Blau* i Xaloc*
Puig i Ferrer, Joan	30	Pont Blau* i Xaloc
Riera Llorca, Vicenç	29	La Nostra Revista, La Nova Revista, Pont Blau* i Xaloc
Maragall, Joan	27	Full Català, Quaderns de l'Exili, La Nova Revista, Pont Blau* i Xaloc
Bartra, Agustí	24	Full Català, Quaderns de l'Exili, Lletres, Revista de Catalunya, La Nostra Revista*, La Nova Revista, Pont Blau i Xaloc
Hurtado, Odó	23	La Nova Revista, Pont Blau* i Xaloc
Tísner	21	Full Català, Lletres, La Nostra Revista, La Nova Revista, Pont Blau* i Xaloc*
Pedroló, Manuel de	20	La Nova Revista, Pont Blau* i Xaloc*
Riba, Carles	19	La Nostra Revista, Pont Blau* i Xaloc

Escriptor comentat	Comentaris	Revistes on es publiquen
Verdaguer, Jacint	18	Full Català, Quaderns de l'Exili*, Lletres, La Nostra Revista, La Nova Revista, Pont Blau* i Xaloc
Poblet, Josep M.	16	Full Català, Quaderns de l'Exili, Revista de Catalunya, La Nova Revista, Pont Blau- i Xaloc*
Sagarra, Josep M.	16	Full Català, La Nostra Revista*, Pont Blau* i Xaloc
Calders, Pere	15	La Nostra Revista, La Nova Revista*, Pont Blau, Xaloc
Guimerà, Àngel	15	Lletres, Quaderns de l'Exili*, Revista dels Catalans d'Amèrica
Llull, Ramon	15	Full Català, Quaderns de l'Exili, La Nova Revista i Pont Blau*
Alba, Víctor	13	La Nostra Revista*, La Nova Revista i Pont Blau
Fuster, Joan	13	La Nostra Revista, La Nova Revista i Pont Blau*
Ors, Eugeni d'	13	Quaderns de l'Exili i Pont Blau*
Pla, Josep	13	Quaderns de l'Exili, La Nostra Revista*, La Nova Revista i Pont Blau*
Pujols, Francesc	12	Pont Blau* i Xaloc
Pous i Pagès, Josep	11	La Nostra Revista*, La Nova Revista i Pont Blau
Roure-Torrent, Josep	11	La Nova Revista i Pont Blau*
Bladé Desumvila, Artur	10	La Nostra Revista, Pont Blau* i Xaloc
Cabruja, Agustí	10	La Nostra Revista*, La Nova Revista i Pont Blau
Miquel i Vergés, Josep M.	10	Quaderns de l'Exili, La Nostra Revista, La Nova Revista, Pont Blau i Xaloc*
Tona Nadalmai, Abelard	10	La Nostra Revista, Pont Blau i Xaloc*

Hem seleccionat tots els autors que apareixen comentats i/o ressenyats els seus llibres en 10 o més articles. Assenyalam amb un asterisc la publicació que li dedica major atenció.

D'aquesta nòmina de 28 escriptors que reben 10 o més comentaris en les revistes de l'exili, destaquen, per sobre de tots, els que podem anomenar «de consens»: Josep Carner i Avel·lí Artís Balaguer, emprenedors tots dos i nodes centrals de la cultura d'exili en la seva triple funció de persones solidàries i vinculades amb la majoria de xarxes, creadors reconeguts i promotors culturals d'èxit. Carner, malgrat haver deixat Mèxic a meitats dels quaranta, continuà el contacte amb l'exili mexicà des de Brussel·les; Artís Balaguer, tot i que morí el 1954, continuà present en la publicació del seu fill, sobretot, i les seves obres continuaven llegint-se i representant-se, per exemple, a la secció dramàtica de l'Orfeó, que ell mateix dirigí durant anys.

Tots dos són autors contemporanis, com Tasis i Puig i Ferrer, els següents en la llista dels més comentats: un, reconegut com a veritable corretja de transmissió entre catalans de fora i de dins de Catalunya, des del seu retorn a finals dels quaranta; l'altre, protagonista accidental, a *Pont Blau*, d'una polèmica promoguda des del seu consell de redacció sobre El Pelegrí apassionat i iniciada amb dos textos de Tasis i Fuster: «Novel·la i autobiografia» de Rafael Tasis (núm. 15, gener 1954, 14-16) i «Les noves aventures de Janet Masdeu» de Joan Fuster (núm. 15, gener 1954, 17-20). El debat sobre aquesta obra i moltes altres com el cas d'Ors allunyen conscientment el debat de la cultura d'exili a Mèxic: l'atenció de Riera Llorca es focalitzava preferentment en allò que succeïa a l'altra banda de l'Atlàntic, com també deixa ben palesa la importància que prenen autors de l'interior repetidament ressenyats:

Manuel de Pedrolo i Joan Fuster, entre els més joves; Eugeni d'Ors i Josep Pla, els més grans, on la seva tebior ideològica sempre els fa centre de la polèmica.

Els escriptors morts abans del 36 no abunden en aquesta nòmina dels més llegits, malgrat la seva importància simbòlica, durant els anys més militants de la cultura d'exili, és superior al número de col·laboracions que en tracten. La selecció de Verdaguer, Maragall, Guimerà i Lull coincideix amb l'elecció dels altres productes culturals d'exili: reedicions dels seus llibres, homenatges als centres culturals i les associacions de tot tipus...

La resta d'autors (la majoria, en realitat) són tots escriptors que formen part del part del grup dinamitzador de les revistes: escrivint sobre ells es reforçava, sens dubte, la xarxa de poder cultural i s'amplificaven els continguts i debats proposats des de cada plataforma. Bartra, Riera Llorca, Tísner, Poblet, Calders, Roure-Torrent, Bladé, Miquel i Vergés, Tona i Nadalmai... Tots són, alhora que els autors més citats, els col·laboradors més habituals a les revistes (vegeu el taula 2).

La inexistència d'autors no catalans en aquesta llista, i la minsa producció traduïda que s'hi publicà, revela un nou atribut de la tradició construïda per la comunitat lletrada d'exili. Les traduccions acostumen a sacsejar el passat i són l'avantsala dels nous models textuals ja que permeten descobrir camins innovadors i eviten ancorar-se en el passat. La poca permeabilitat a la literatura estrangera per part de la cultura d'exili es converteix, amb el pas del temps, en

un llast que convergeix en perifèrica i subsidiària una tradició que, en els primers anys, es trobava en el centre del debat cultural: «reduir la lectura del català a l'obra dels escriptors autòctons equivalia a folkloritzar-lo, per més que els escriptors en qüestió fossin Riba, Oliver o Espriu» (Fuster 1992, 68).

Per descomptat, que alguns d'aquests autors s'allunyaren d'aquesta generalització, com mostra l'evolució personal i literària d'Agustí Bartra: durant els anys quaranta i la primera meitat dels cinquanta, Bartra manté una distància prudent vers el context cultural mexicà; mig per desinterès o com a reacció cap a un món que «ninguneja» molts exiliats catalans. La tendència, però, es trencà durant els cinquanta, quan Bartra escriu cada cop menys a les revistes de l'exili i s'obre a nous grups literaris amb els joves poetes mexicans de La Espiga Amotinada i, també, als catalans més joves que simultàniament el català i el castellà com Manuel Duran (Aulet 2008) o als escriptors nord-americans que traduï amb tant d'encert i interès.

El cas Bartra és un bon símptoma i n'hi ha molts més que assenyalen com, a meitats dels cinquanta, els discursos propis de la cultura d'exili havien perdut, definitivament, la centralitat. Les revistes, però, no saben ben bé com evolucionar. No acaben d'adaptar-se als canvis que el mateix concepte de cultura ha tingut, posem per cas, amb la universalització de la societat de masses i els seus nous mitjans de comunicació com el cinema –una absència molt significativa en totes les publicacions culturals de Mèxic. Inmobilitat? Impossibilitat de tornar a recons-

truir-se un cop més, a la mateixa velocitat que els anys passen? Convenciment que la seva tasca continuava essent la preservació de la cultura catalana que havien deixat a casa, com si modificar-la suposés la impossibilitat de tornar? El cas és que aquesta negació al canvi –la impossibilitat de anar més enllà de la identitat legitimadora, pròpia del discurs oficial, o la de resistència, pròpia d'emprenedors i/o grups tancats– comportà el desplaçament d'aquests discursos centrals durant la primera dècada, cap a la perifèria, i un cada cop més radical allunyament de les generacions de catalanomexicans més joves. La cultura d'exili, construïda amb fermesa sobre les bases d'un discurs ideal, ja no podia defensar-se en iniciar-se els cinquanta. Quan Riera s'acomiadà de *Pont Blau*, la majoria d'exiliats tenien clar que només el retorn, físic o simbòlic, podia reincorporar els protagonistes de les revistes de l'exili en la cultura catalana: «Invitem a tots a reprendre el contacte, en una data que no esperem que sigui molt llunyana, en un ambient més propici a les lletres catalanes que el d'aquesta emigració enfeïnada, la atenció de la qual es veu absorvida per altres interessos. És a dir: esperem reprendre la publicació de *Pont Blau* al seu centre natural: Barcelona. Allà ens retrobarem, un o altre dia» (desembre de 1963, p. 1). El retorn, malgrat aquest discurs gens conseqüent amb la realitat del país (altre cop reflex d'una «identitat de projecte» més que no pas una reflexió o anàlisi del context català dels seixanta), anava lligat indefugiblement a la fi i al consegüent oblit de totes aquestes publicacions i de la seva tasca cultural a l'exili mexicà. Com deia la parella protagonista, al final del Misterio de Quanaxhuata:

«– Y aquí nos fijamos como árboles y yo sé en mis entrañas que seremos como un bosque.

– Esta tierra será el consuelo con su belleza, con su perdón y con su olvido».

Bibliografía

- ANDÚJAR, MANUEL (1949): *La literatura catalana en el destierro*. Mèxic: Costa-Amic.
- AULET, JAUME (2008): «Algunes dades sobre la recepció de l'obra d'Agustí Bartra a l'exili». *Saltana*, 2. <Edició electrònica: <http://www.saltana.org/2/tsr/59.htm>> [consulta: 20 de juny de 2008].
- BALCELLS, JOSEP MARIA (1988): *Revistes dels catalans a les Amèriques*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- BLADÉ, ARTUR (1993): *De l'exili a Mèxic*. Barcelona: Curial.
- BODIEU, PIERRE (2004): *O campo literario*, trad. de Carlos Pérez Varela. A Coruña: Laiovento.
- BRU, JOSÉ I J. M. MURIA (1996): *Diccionario de los catalanes de México*. Guadalajara: El Colegio de Jalisco.
- CARTER, DAVID (1987): «Littérature, théorie et politique dans les revues littéraires». *La Revue des Revues*, 4, p. 63.
- CHARTIER, ROGER (1999): *Cultura escrita, literatura e historia: coacciones transgredidas y libertades restringidas: conversaciones de Roger Chartier*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica.
- DD. AA. (2000): *Letras del exilio. México 1939-1949*. València: Universitat de València, 2000.
- EVEN-ZOHAR, ITAMAR (2003): «Factors i dependències en la cultura». *Els Marges*, 62, desembre 2003, pp. 41-58.
- FÈRRIZ, TERESA (1998): *La edición catalana en México*. Guadalajara: El Colegio de Jalisco.
- (2002): «La construcción de un discurso exílico en la prensa periódica catalana de México». A: *L'exili cultural de 1939*. València: Universitat de València, pp. 179-197.
- (2004): «Las miradas del retorno». *Migraciones&Exilios*, núm. 5, pp. 51-62.
- (2009): *Escriptors i revistes catalanes a l'exili*. Barcelona, Editorial uoc, 2009.
- FUSTER, JOAN (1992): *L'aventura del llibre català*. Barcelona: Empúries.
- MANENT, ALBERT (2008): *La literatura catalana a l'exili*. Barcelona: Curial.
- MARTÍ, MIQUEL (1989): *L'Orfeó Català a Mèxic (1906-1986)*. Barcelona: Curial, 1989.
- MURIA, ANNA (1990): *Crònica de la vida d'Agustí Bartra*. Barcelona: Pòrtic, 1990.
- PLA, DOLORES (2000): *Els exiliats catalans a Mèxic*. Catarroja – Barcelona: Afers, 2000.
- RIERA LLORCA, VICENÇ (1994): *Els exiliats catalans a Mèxic*. Barcelona: Curial.
- SAID, EDWARD (1996): *Representaciones del intelectual*. Barcelona: Paidós.
- (2005): *Reflexiones sobre el exilio: ensayos literarios y culturales*. Barcelona: Debate.
- SARLO, BEATRIZ (1992): Sarlo, Beatriz. «Intelectuales y revistas: razones de una práctica». A *Le discours culturel dans les revues latino-américaines de 1940 à 1970*. Paris: Presses de la Sorbonne, pp. 9-15.
- TORRENT, JOAN I RAFAEL TASIS (1966): *Història de la premsa catalana*. Barcelona: Bruguera, 1966. vol. II. ■

Fecha de recepción: 02/05/2012

Fecha de aceptación: 25/06/2012

Annex

Cronologia de les revistes literàries i culturals catalanes de Mèxic (1939-1971)

Rev / Anys	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68-81				
Revista dels Catalans d'Amèrica	■	■																																
Full Català			■	■																														
Quaderns de l'Exili					■	■	■	■	■																									
Revista de Catalunya					■																									■				
Lletres					■	■	■	■	■	■																								
La Nostra Revista						■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■																		
La Nova Revista																	■	■	■	■														
Fascicles literaris																					■	■												
Pont Blau														■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■			
Xaloc																															■	■	■	■